

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v050.2023.5>

Мусіюк Тетяна Вікторівна,

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
і трудового права імені професора О.І. Процевського
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
ORCID ID: 0000-0002-0952-0307

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Постановка проблеми. В історичному плані Україна – молода незалежна республіка, яка самостійно будує свою політичну та економічну державність. Безумовно, у такий момент необхідно вивчити та узагальнити існуючий у передових держав досвід та знання у подібній сфері, щоб не повторювати вже пройдених помилок та промахів, особливо у правовому режимі воєнного стану. Тим більше, що у світовій практиці вже досить повно склалися певні стандарти у питаннях правового регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Права та соціальна захищеність дітей в Україні повинна бути на рівні міжнародних стандартів за допомогою національних і міжнародних інституцій.

Станом на 30 вересня 2021 року в Україні 69 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1], а за даними Національної соціальної сервісної служби України у період з 24 лютого 2022 року по 1 квітня 2023 року регіональні служби у справах дітей виявили ще 8512 дітей, які з тих чи інших причин залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного часу [2]. Вищезазначене й обумовлює важливість й актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання міжнародного захисту дітей – сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, досліджуються у сучасній юридичній літературі. Питання щодо міжнародного захисту дітей – сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, розглядали у своїх роботах такі

вчені правознавці як В.В. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, Л.С. Волинець, К.В. Добромислов, М.Л. Захаров, О.І. Карпенко, Н.Ю. Максимова, О.Є. Мачульська, І.М. Сирота та інші. Але в роботах зазначених вчених не розглядалася проблема соціального захисту дітей – сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування з точки зору існуючих міжнародних стандартів захисту дітей – сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. У даній статті ми розглядали праці деяких вчених, які розглядали міжнародні стандарти соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. Так, Шумило М.М. розглядав міжнародні стандарти з погляду соціального захисту населення [8], а Сорочан Д.А. міжнародно-правові стандарти прав дитини розглядав з погляду ювенальної юстиції [14].

Метою статті є з'ясування та теоретичне обґрунтування основних нормативно-правових актів у сфері регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, котрі можливо охарактеризувати як «стандарти» у мировій практиці правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розвиток держави в сучасних умовах можливий тільки в глибокій кооперації з іншими державами незалежно від можливих відмінностей у політичній, економічній, соціальній структурі їх суспільств. Для регулювання відносин між державами створюються спеціальні організації-об'єднання, метою яких є створення норм, спрямованих на забезпечення

однорідного гарантованого дотримання прав і свобод особистості. Вироблені такими організаціями правові засоби захисту прав особистості, спрямовані насамперед на захист прав людини тією мірою, якою це дає можливість реалізації своїх можливостей задоволення своїх потреб, прийнято називати «міжнародними стандартами прав людини».

Відповідно до Академічному тлумачному словнику української мови стандарт це – єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь [3], а юридичний словник характеризує стандарт як нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації, затверджений компетентним державним органом [4]. Взагалі термін «стандарт» означає певний еталон, мірило, відносно якого вимірюються певні процеси, предмети, явища [5].

Констатуючи викладене, ми можемо сформулювати поняття стандарту міжнародного права як одного з основоположних засад міжнародного права щодо обов'язків держав-учасниць міждержавних об'єднань у формуванні ефективних умов реалізації прав людини відповідно до прийнятого рівня можливості користування відповідними благами. Якщо конкретніше, реалізацію прав людини, включаючи права дитини, необхідно розглядати не як нескінченний процес, а як результат набуття, користування і розпорядження конкретним благом у сфері індивіда. Безумовно, нас особливо цікавлять міжнародні соціальні стандарти соціального захисту дітей, дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, оскільки саме діти є найбільш уразливою категорією населення, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості їх реалізації.

При цьому необхідно розуміти, що більшість соціально-економічних прав мають характер принципів та не забезпечуються безпосереднім правом захисту у судовому порядку. Так, якщо положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [6] підлягають застосуванню без застережень, то положення Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права [7] реалізуються поступово залежно від матеріальних можливостей держави. Тому ми повністю підтримуємо погляд М.М. Шумило на визначення соціальних стандартів у сфері соціального захисту як соціальному мінімуму, який встановлений міжнародними нормативно-правовими актами та є обов'язковими для країн-підписантів, наявність якого дає можливість непрацездатним особам

реалізувати свої права у повному обсязі нарівні з працездатними [8, с. 244].

Приступаючи безпосередньо до аналізу існуючих міжнародних стандартів соціального захисту дітей, дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, необхідно зазначити, що «розвиток у політичній і правовій думці загальних ідеалів про рівні права та свободи всіх людей тривалий час не торкався прав дитини» [9, с. 198].

Економічне становище більшості світових держав після закінчення Першої світової війни знаходилося в дуже плачевному стані. Соціальний стан людей, особливо дітей, був жахливий. Світова громадськість звернула увагу на необхідність створення потужного міжнародного альянсу захисту дітей, який мав би свої представництва у всіх куточках світу.

В результаті об'єднання зусиль громадських рухів у Лондоні («Рятуйте дітей»), у Швеції («Рада-Бернен») та інших європейських рухів у 1920 році засовується «Міжнародний союз порятунку дітей». У 1923 року «Міжнародний союз порятунку дітей» приймає в Женеві декларацію із захисту дітей, а вже 1924 року п'ятою Асамблеєю Ліги Націй схвалено та затверджено «Декларацію прав дитини».

«Декларація прав дитини» стала першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав дитини. У дуже простих термінах Декларація визначає обов'язки дорослих щодо дітей:

1. Дитина має бути забезпечена засобами, необхідними для її фізичного та духовного нормального розвитку.
2. Дитина має бути нагодована; хвора дитина має бути забезпечена допомогою; дитина, що помиляється, повинна бути поправлена; сирота та бездомна дитина повинні отримати притулок та підтримку у скрутну хвилину.
3. Дитина повинна отримувати допомогу у важкий час випробувань насамперед.
4. Дитина повинна рости в атмосфері кохання і бути захищеною від усіх форм експлуатації.
5. Дитина повинна виховуватися у свідомості, що її найкращі якості повинні служити на користь іншим людям.

Саме Женевська «Декларація прав дитини» стала фундаментальним каменем у системі міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дітей.

Після закінчення Другої світової війни замість Ліги Націй створюється Організація Об'єднаних Націй (ООН). Одним із перших документів, прийня-

особливий захист та допомогу, надані державою для дитини, «який тимчасово чи постійно позбавлений свого сімейного оточення або який у його власних найкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні». Зокрема, «держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують заміну догляду за такою дитиною. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, «ка-фала» за ісламським правом, усиновлення або, у разі потреби, поміщення до відповідних установ по догляду за дітьми.

Можна констатувати, що Конвенція про права дитини є основним міжнародним актом у сфері захисту дітей та визначає «юридичну відповідальність держав щодо дітей». Конвенція проголошує дитину повноцінною та повноправною особистістю, самостійним суб'єктом права та встановлює, що у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, чи робляться вони державними чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтереси дитини. Таким чином Конвенція створила правові підстави для визнання та реалізації прав дітей в Україні та інших країнах світу.

Держави-учасниці взяли зобов'язання «приділяти першорядну увагу правам дітей, їх виживанню, захисту та розвитку», домовившись слідувати програмі з поліпшення життя дітей: «прагнути сприяти в міру можливості якнайшвидшої ратифікації та здійснення Конвенції про права дитини; розгорнути програми з надання інформації про права дітей з урахуванням різних культурних та соціальних цінностей у різних країнах; прагнути вжити рішучих заходів на національному та міжнародному рівнях, щоб зміцнити здоров'я дітей, забезпечити дородову медичну допомогу та знизити дитячу та дитячу смертність у всіх країнах та серед усіх народів; сприяти забезпеченню чистою водою всіх дітей у всіх громадах, а також загальному доступу до добрих санітарних умов; прагнути забезпечити оптимальне зростання та розвиток у дитинстві на основі заходів, спрямованих на викорінення голоду, недоїдання, щоб, таким чином, звільнити мільйони дітей від трагічних страждань у світі, який має у своєму розпорядженні засоби, щоб прогодувати всіх своїх мешканців; прагнути зміцнити роль та становище жінок; сприяти відповідальному плануванню чисельності сім'ї, забезпеченню інтервалів між дітонародженням, грудному вигодовуванню та безпечному материнству; сприяти повазі ролі

сім'ї у забезпеченні дітей та підтримувати зусилля батьків, інших піклувальників та громад у забезпеченні харчування та лікування дітей, починаючи з ранніх етапів дитинства до юнацького віку; визнати особливі потреби дітей, які розлучені зі своїми сім'ями; прагнути здійснити програми, які знизять рівень неписьменності та нададуть усім дітям можливість здобуття освіти незалежно від їх походження та статі, які підготують дітей до трудової діяльності та нададуть можливості для здобуття освіти протягом усього життя, наприклад, шляхом професійної підготовки; і які дадуть дітям можливість досягти повноліття, відчуваючи підтримку та у сприятливих культурних та соціальних умовах; прагнути полегшити тяжке становище мільйонів дітей, які живуть в особливо важких умовах, – таких, як жертви апартеїду або іноземної окупації, сироти та діти-безпритульні, діти трудящих-мігрантів, та жертви стихійних лих та катастроф, спричинених діяльністю людини, діти-інваліди та діти, що піддаються жорсткому поводженню, що живуть у несприятливих соціальних умовах і піддаються експлуатації; допомагати дітям-біженцям, щоб вони укоренилися в новому житті; прагнути забезпечити особливий захист працюючих дітей та ліквідувати незаконну дитячу працю; зробити все можливе для забезпечення того, щоб діти не стали жертвами незаконного застосування наркотиків; рішуче прагнути захистити дітей від лих війни та вживати заходів, спрямованих на запобігання у майбутньому збройним конфліктам, щоб повсюдно забезпечити дітям мирне та безпечне майбутнє; пропагувати у процесі освіти дітей значення миру, розуміння та діалогу; гарантувати основні потреби дітей та їхніх сімей навіть у період воєн та в районах, де відбуваються насильницькі дії, закликаємо до дотримання періодів затишшя та створення спеціальних коридорів безпеки там, де все ще тривають війна та насильство; на всіх рівнях прагнути вжити спільних заходів щодо захисту навколишнього середовища, щоб усі діти могли жити у більш безпечному та екологічно здоровому майбутньому; прагнути розгорнути глобальне наступ на злидні, що принесло б безпосередню користь у справі забезпечення благополуччя дітей, заслуговують на першочергову увагу вразливість і особливі потреби дітей у країнах, що розвиваються, зокрема в найменш розвинених країнах».

На основі принципів Конвенції було сформульовано багато інших міжнародних регіональних та національних стандартів прав дитини. До таких, зокрема, належать Всесвітня Декларація

переконань, національного чи соціального походження, економічного положення або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносини в галузі освіти і, зокрема:

а) Закриття для будь-якої особи або групи осіб доступу до освіти будь-якого ступеня чи типу;

б) Обмеження освіти для будь-якої особи або групи осіб нижчим рівнем освіти;

с) створення або збереження окремих систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб або групи осіб, крім випадків, передбачених положенням розділу II цієї Рекомендації;

д) Положення, несумісне з гідністю людини, до якої ставиться будь-яка особа чи група осіб».

Висновки. Таким чином, до теперішнього часу у сфері міжнародного співробітництва у галузі захисту прав дитини сформувався значний блок нормативних актів, які в науці прийнято називати «стандартами захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». У змістов-

ному плані ці документи охоплюють взаємопов'язані аспекти: права дитини на різних галузях, включаючи питання усиновлення, формування толерантності, заборона дискримінації та протидії нетерпимості.

Загалом, слід зазначити, що ефективність правових стандартів захисту прав дитини значною мірою залежить не тільки від якості принципів та норм, а й від взаємодії з універсальними та внутрішньодержавними принципами, нормами, механізмами. В умовах посилення глобальних інтеграційних процесів універсалізація принципів та норм у галузі захисту прав дитини має об'єктивний характер. Удосконалення законодавства України в галузі прав дитини, включаючи реалізацію прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, має здійснюватися на основі принципів та норм міжнародного права. Тут насамперед слід ратифікувати вже прийняті акти та зосередити зусилля на їх здійсненні на внутрішньодержавному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні майже 69 тисяч дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування – Мінсоцполітики. URL : <https://susplne.media/167932-v-ukraini-majze-69-tisac-ditej-sirit-i-pozbavlenih-batktivskogo-pikluvanna-minsocpolitiki/> (дата звернення: 25.08.23).
2. Війна і сирітство: скільки дітей в Україні залишилися без батьків та як змінився рівень їхнього усиновлення : Юридична газета від 26 травня 2023 року: URL : <https://yur-gazeta.com/> (дата звернення: 25.08.23).
3. Академічний тлумачний словник (1970–1980). Словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/s/standart> (дата звернення: 25.08.23).
4. Юридичний словник, Збірник юридичних термінів, 2019 р. URL : <http://mego.info/%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B2> (дата звернення: 25.08.23).
5. Юридична енциклопедія в 6 т. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Ред-кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 27.08.23).
7. Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 27.08.23).
8. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012, № 3 (43), с. 243–249.
9. Міжнародне право: навч. посібник /за заг. ред. М.В. Буроменського. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Int-Pravo.pdf (дата звернення: 28.08.23).
10. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 25.08.23).
11. Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року. URL : <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331> (дата звернення: 02.09.23).
12. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 02.09.23).
13. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Організація Об'єднаних Націй. Правила, Міжнародний документ від 29.11.1985 р. URL : https://docs.dtki.ua/doc/995_211 (дата звернення: 02.09.23).
14. Сорочан Д.А. Міжнародно-правові стандарти прав дитини та ювенальна юстиція. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків. 2019. С. 207–208.
15. Конвенція з подолання дискримінації в освіті. Прийнято 14 грудня 1960 року Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 03.10.23)

Мусіюк Тетяна Вікторівна

Міжнародні стандарти захисту дітей, дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування

Наукова стаття присвячена дослідженню міжнародних стандартів захисту дітей, дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. Проаналізовано низку нормативно-правових актів у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В усіх країнах світу існує така категорія населення, яка потребує особливої уваги, це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. В умовах війни, девальвації моральних цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення збільшується кількість бездоглядних, безпритульних дітей. У нових соціально-економічних умовах проблеми захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не тільки не втратили своєї актуальності, а навпаки набули особливої гостроти.

Метою статті є з'ясування та теоретичне обґрунтування основних нормативно-правових актів у сфері регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, котрі можливо охарактеризувати як «стандарти» у мировій практиці правового регулювання у цій сфері. Економічне становище більшості світових держав після закінчення Першої світової війни знаходилося в дуже плачевному стані. Соціальний стан людей, особливо дітей, був жахливий. Світова громадськість звернула увагу на необхідність створення потужного міжнародного альянсу захисту дітей, який мав би свої представництва у всіх куточках світу. «Декларація прав дитини» стала першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав дитини. Конвенція про права дитини – це перший і основний міжнародно-правий документ високого міжнародного рівня, який має велику обов'язкову силу стосовно широкого спектру прав дитини. При дослідженні міжнародних джерел було також проаналізовано у сфері захисту прав дитини Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 р. У своїх висновках автор говорить про те що, до теперішнього часу у сфері міжнародного співробітництва у галузі захисту прав дитини сформувався значний блок нормативних актів, які в науці прийнято називати «стандартами захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». У змістовному плані ці документи охоплюють взаємопов'язані аспекти: права дитини на різних галузях, включаючи питання усиновлення, формування толерантності, заборона дискримінації та протидії нетерпимості.

Ключові слова: соціальний захист; дитина-сирота; дитина позбавлена батьківського піклування; становлення; законодавство; правове регулювання; захист.

Musiuk Tetiana

International child protection standards, orphan children and children who are left without parental care

The scientific article is devoted to the study of international standards for the protection of children, orphans and children deprived of parental care. The author analyses a number of legal acts in the field of social protection of orphans and children deprived of parental care. In all countries of the world, there is a category of the population that requires special attention – orphans and children deprived of parental care. In the context of war, devaluation of moral values, and a sharp decline in living standards, the number of neglected and homeless children is increasing. In the new socio-economic conditions, the problems of protecting the rights of orphans and children deprived of parental care have not only not lost their relevance, but have become particularly acute. The purpose of the article is to clarify and provide a theoretical justification of the main legal acts regulating social protection of orphans and children deprived of parental care, which can be characterised as "standards" in the world practice of legal regulation in this area. The economic situation of most world countries after the end of the First World War was in a very deplorable state. The social situation of people, especially children, was terrible. The world community drew attention to the need to create a powerful international alliance for the protection of children, which would have its offices in all parts of the world. "The Declaration of the Rights of the Child was the first international document to address the issue of children's rights. The Convention on the Rights of the Child is the first and main high-level international legal instrument that is highly binding on a wide range of children's rights. In the course of the study of international sources, the author also analysed the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules) of 29.11.1985 in the field of child protection. In his conclusions, the author states that, to date, a significant block of normative acts has been formed in the field of international cooperation in the field of child protection, which are commonly referred to in science as "standards for the protection of the rights of orphans and children deprived of parental care". In terms of content, these documents cover interrelated aspects: the rights of the child in various fields, including adoption, tolerance education, prohibition of discrimination and combating intolerance.

Key words: social protection; orphan; child deprived of parental care; formation; legislation; legal regulation; protection.